М. ХИЛЬКО, О. ПОЛИСАЄВ (КИЇВ, УКРАЇНА)

МІФОЛОГЕМИ ТА РЕАЛЬНА ГОТОВНІСТЬ УКРАЇНИ ДО ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Кінець XX сторіччя у глобальному вимірі характеризується трансформацією класичних капіталістичного і тоталітарно-соціалістичного суспільств у соціально-економічну систему нового типу *поліформаційну*. Капіталізм, використавши досягнення науково-технічної революції, став трансформуватися в систему соціальних держав, у котрій соціально-класові конфлікти розв'язуються узгодженням сторін – роботодавців, держави і профспілок, а добробут середнього класу і навіть груп аутсайдерів постійно зростав. Удосконалювались політичні системи цих країн, демократична правова держава набула чітких контурів.

Соціалістична ж система, навпаки, згасала і розвалювалась. Постсоціалістичні держави змушені були переходити до поліформаційної економіки і взяти в якості орієнтиру соціальну, демократичну правову державу. Ідеологічні бар'єри соціалізму і капіталізму зникли.

Можна припустити, що соціальні, демократичні правові держави нового типу будуть результатом такої конвергенції, де кращі сторони капіталізму і соціалізму будуть синтезовані в життєздатні форми суспільного розвитку. Все питання в тому, щоб капіталізм продовжував позитивну трансформацію, а постсоціалістичні країни змогли здійснювати динамічну модернізацію не тільки в аспекті підготовки матеріальних умов і передумов створення соціальної держави, але і реформ політичних інститутів, спроможних здійснювати ідеї демократії, прав і свобод особистості (5, 5).

Слід наголосити, що декларації про необхідність радикальних соціально-економічних реформ та прискорення трансформаційних процесів в українському суспільстві стали на сьогодні необхідним атрибутом програмних документів та гасел практично всіх вітчизняних політичних партій та рухів, більшість яких, не маючи розбіжностей у визначенні стратегічної мети, пропонують лише різні тактичні засоби їх реалізації. Аналогічну позицію займають і вітчизняні інтелектуали – філософи, політологи, економісти, публіцисти тощо, які наголошують, що подолання кризових явищ в нашій державі можливе лише за умови динамічного реформування українського суспільства, адже на сьогодні це єдиний шлях, що дасть змогу посттоталітарній державі інтегруватись до європейського простору.

Щоправда, дещо іншими є практичні кроки до реформаторської діяльності у сучасному українському суспільстві: трансформаційні процеси в нашій державі здійснюються здебільшого не концептуально, а стихійно, під тиском певних зацікавлених угруповань або доведених до

крайнього невдоволення соціальних низів. При цьому владні структури тими чи іншими реформаційними новаціями або прагнуть продемонструвати готовність поступитися певними власними прерогативами, які вони об'єктивно вже втратили, або ж узаконити процеси, які в суспільстві вже відбуваються де-факто. Тобто за підсумками останнього десятиліття ми можемо констатувати: певні реформаторські зрушення в Україні відбуваються не завдяки, а переважно всупереч діяльності вітчизняного номенклатурно-бюрократичного апарату, аж до його верхніх ешелонів включно. Разом з тим, під виглядом реформаторських кроків в Україні доволі часто лобіюються інтереси окремих кланово-олігархічних угруповань, що, як правило, реалізовуються без належного прораховування не лише соціальних наслідків, а навіть національної безпеки держави. Саме цим угрупуванням структурні реформи в Україні загрожують втратою не лише вагомих політичних позицій, а в першу чергу - підривом їх економічних інтересів з тієї причини, що кланова система впливів на суспільні процеси буде неминуче змінена на демократичну, в межах якої економічна та політична складові поступово набиратимуть прозорого характеру. Словом, на сьогодні визначальним фактором, що став найсерйознішою перепоною для кардинальних реформ у нашій країні, став так званий "rent seeking" – вживаний в економічній літературі термін, що означає існування політичного механізму перерозподілу обмежених державних ресурсів та грошових потоків в інтересах угруповань, що мають підтримку владних структур. Ключовою фігурою за таких умов стає державний чиновник, здатний або впливати на рух ресурсних потоків, або саботувати прийняті на державному рівні політичні рішення, що не влаштовують угруповання, інтереси яких, власне, цей чиновник лобіює. Очевидно, що така діяльність недовго може бути непоміченою й уникати громадського обговорення, незабаром вона стає об'єктом всебічної критики і посилює прагнення суспільства припинити неконтрольований "rent seeking", який, по суті, є одним із способів паразитування олігархічних кланів та номенклатурної бюрократії на суспільному організмі. До того ж Україна в силу свого геостратегічного положення в Європі і світі, постійно перебуває в зоні посиленої уваги ближчих і дальших сусідів, для яких реформування української економіки та позитивні зрушення в соціальній сфері, є запорукою стабільності східноєвропейського регіону та передумовою інтеграції України в європейський простір.

З огляду на сказане вище, кланово-олігархічні структури та бюрократія, що їх обслуговує, потребують створення ідеологічного обґрунтування доцільності власної діяльності та якнайдовшого збереження в українському суспільстві існуючого статус-кво. І саме створення міфологем про "курс реформ" - як ніщо інше знадобилося для цієї мети. Перш за все декларації щодо "курсу реформ" виявились спроможними

створити ілюзію системного підходу та керованості процесом трансформації пострадянського суспільства з єдиного центру, що доволі точно відповідає централістським сподіванням широкого загалу в Україні. Водночас реформаторська риторика дозволяє пояснити причини різкого падіння якості життя більшості наших громадян, катастрофічного обвалу економіки, занепаду системи державної підтримки малозабезпечених - власне, будь-які стратегічні прорахунки чи зловживання владою можна легко виправдати особливостями реформаторських новацій, в параметри яких не "вписались" певні суспільні верстви чи окремі особи. Водночас постає закономірне питання: без сумніву, соціальна міфотворчість є невід'ємним атрибутом перехідного періоду будь-якої духовної парадигми як минулого, так і сучасного суспільства, але чому саме трансформаційні процеси в українському суспільстві супроводжуються справжнім злетом міфотворчості? Відповідь, вважаємо, слід шукати в сфері специфікацій української міфологізованої самосвідомості, аналіз особливостей якої дозволить скорелювати духовний потенціал широкого загалу з нагальними потребами дійсного реформування українського суспільства - це може значно прискорити його хід. У протилежному випадку новостворювана політична нація в Україні ризикує вже в котрий раз міфологізувати перебіг трансформаційного періоду і відповідно - втратити можливість наукової оптимізації цього складного суспільного явища. Більше того, творення міфологем реформаторського характеру неминуче призведе до зіткнення їх з реаліями дійсності, коли широкий загал остаточно почне витлумачувати реформаторські постулати як черговий ідеологічний штамп, придуманий верхами, а не нагальну потребу суспільства. Тому з'ясування механізмів соціальної міфотворчості в перехідний період є особливо актуальним, і саме спроба дослідження зазначеного кола проблем є предметом цієї статті.

Трансформаційний етап у становленні будь-якої історичної спільноти обов'язково супроводжується сплеском соціальної міфотворчості, адже перехідний період - це період переоцінки традиціоналістських духовних орієнтацій, що супроводжується як правило, втратою відчуття стабільності та самодостатності існування власного соціуму. Широкий загал за цих умов просто нездатний за такий короткий проміжок часу опанувати постулати обновлюваної соціальної спільноти і тому змушений звертатися до міфологічних реконструкцій, які здатні створювати ілюзію співучасті, причетності людини та її соціуму до суспільних перетворень. Підкреслимо: лише ілюзію, адже міфічне подолання розірваності соціального простору не може спонукати до адекватних обставин соціальних дій і створює умови споглядального ставлення до дійсності, коли окрема особистість відчуває себе не суб'єктом реформаторської діяльності, а лише виконавцем рольової функції, запрограмованої в межах

певного соціального дійства, що регламентоване відповідною міфологемною парадигмою.

Достатньо яскраве підтвердження цьому ми знаходимо в системі радянської міфотворчості. За роки існування СРСР, поперемінно змінюючи один одного, чільне місце в комуністичному міфологемному пантеоні займали міфи "світової революції", "побудови соціалізму в окремо взятій країні", "індустріалізації" "колективізації", "боротьби з світовим імперіалізмом", "зрілого соціалізму", "перебудови" тощо.

Слід зазначити також, що такого роду соціальна міфотворчість відіграє помітну роль і в сучасному українському політикумі, однією з характерних рис якої є тяжіння до міфологізації певних аспектів суспільно-політичного життя, окремих особистостей та подій. Так, на нашу думку, на рівні масової свідомості відбувається досить активний процес занепаду комуністичної ідеологічної парадигми та однієї з її найважливіших складових - системи радянської міфології. Але парадоксальність нинішньої ситуації полягає в тому, що замість традиційних міфологем тоталітарного суспільства з дивовижною швидкістю починають регенеруватися, здавалося б, самою історією спростовані міфи-легенди. Незважаючи на те, що персоналії новостворюваних міфологем зовсім інші (хоча в окремих міфах трансформації зазнали лише головні герої: носій добра стає уособленням зла і навпаки), функціонально вони в масовій свідомості продовжують виконувати попередні ролі. В обох зазначених вище ідеологічних парадигмах здійснюється персоніфікація понять добра і зла: конкретні громадські діячі чи політичні організації починають витлумачуватися не як представники певного спектру політичних сил суспільства, а як міфологізовані носії певної функції, які залежно від політичної орієнтації або виступають уособленням добра, прогресивності та моральності, або ж представляють темні ворожі сили, що несуть відповідальність за всі проблеми та негаразди в суспільстві. І не суть важливо хто вони – "кляті москалі", "недорізані буржуї", новоявлені "масони" чи конкретні публічні політики в нашій державі, якщо міфологізована свідомість саме їх зробила відповідальними за соціальні проблеми, то вони вже за означенням стоять на заваді сил добра, які, зазвичай також уособлені в конкретних персоналіях вітчизняного політикуму. При цьому будь-яке намагання пошуку компромісу між політичними опонентами для такого типу свідомості є неприйнятним, адже спроба віднайти дотичні з представником ворожого табору - це спроба примирення зі злом, носієм якого апріорі виступає політичний противник. На нашу думку, саме завдяки міфологізованій свідомості широкого загалу окремі політичні сили в Україні, незалежно від їхнього політичного курсу чи безпосередньої громадської діяльності - мають стійку підтримку (чи, навпаки, викликають категоричне неприйняття) з боку певних суспільних прошарків. Достатньо лише регулярно декларувати визначений набір

лозунгів, підкріплюючи їх адекватною нормативною поведінкою лідерів і підтримка з боку "свого" електорату забезпечена за будь яких політичних колізій.

Однак функціонування такого роду міфологем на рівні масової свідомості має і свою зворотну сторону: якщо уявна чи реальна харизматичність політичного лідера перестає відповідати алгоритму поведінки позитивного героя та носія колективної свідомості, на рівні широкого загалу його міфологізований образ досить швидко може трансформуватися в свого антипода - представника темних сил, тобто перетворитися на антигероя. Класичним прикладом такої трансформації є політична кар'єра Михайла Горбачова, якого на початках так званої "перебудови" міфологізована свідомість мас підняла на небачену висоту популярності та поклоніння, що могло зрівнятися хіба що з культовими міфами про Йосипа Сталіна. Але як тільки М. Горбачов зробив спробу вийти за межі рольової функції міфічного вождя, якому під силу змінити життя мільйонів людей та безпомилково визначати подальший розвиток радянського суспільства, його образ доволі швидко набув цілком протилежних рис. Парадоксально, але навіть несміливі та непослідовні спроби деміфологізації власної персони та системи влади, яку представляв М. Горбачов, призвели не до наближення цієї влади до суспільства, а навпаки - до утвердження уявлень широкого загалу про радянську бюрократичну систему як уособлення міфічних сил зла, що несе відповідальність за всі (реальні та надумані) соціальні проблеми. Зазначимо також, що мода на азартне паплюження цієї системи була настільки всезагальною, що поза увагою суспільства залишилися застереження ряду інтелектуалів (як вітчизняних, так і зарубіжних) щодо більшовизму як глибинного соціального феномена російської історії, започаткованого задовго до Леніна, з різновидами якого, на жаль, пострадянське суспільство, включаючи українське, не розпрощалося ще й донині. На місце скинутого з п'єдесталу масового поклоніння Горбачова міфологізована свідомість, що є невід'ємною ознакою будь-якої системи більшовизму, спершу поставила Бориса Єльцина, а згодом - деяких лідерів національно-демократичних рухів у республіках на пострадянському просторі.

Особливої ваги ця проблема набуває в умовах становлення української державності, коли особливості перехідного періоду значною мірою визначаються соціальною міфотворчістю, яка стає одним із основних чинників духовного життя українського суспільства. Без сумніву, одна з головних причин цього - відсутність укорінених державницьких традицій у масовій свідомості. Але навіть побіжний погляд на ряд пострадянських країн з приблизно рівними стартовими можливостями дає всі підстави стверджувати, що становлення державницьких засад на теренах України могло б відбуватися більш збалансовано та динамічно, ніж це реально

відбувається зараз. Посилання ж на геополітичний (близькість Росії) та на суб'єктивний (відсутність загальнонаціонального харизматичного лідера) фактори є вагомими, але, на нашу думку, не можуть бути визнані самодостатніми для аналізу зазначених процесів. Вважаємо, що соціальні трансформації перехідного етапу української історії можуть бути пришвидшені лише з урахуванням особливостей соціальної міфотворчості в нашій державі.

Найважливішою серед них, на наш погляд, є міфологізація історичного минулого України. Зауважимо, що творення історичних міфологем властиве для всіх без винятку етносів, але перш за все це стосується політичних націй, адже державницька ідеологія будь-якої країни просто не здатна функціонувати без "обґрунтування" її історичного минулого як системи освячення претензій на власну місію державницького народу - суб'єкта геополітичних відносин. Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах становлення власної державності або в переломних періодах життя суспільства, коли саме міфологеми стають основою духовної консолідації нації. Згадаймо хоча б міфи про "священний" характер творення таких держав, як Польща, Ізраїль, Росія чи Японія. Лише таким чином широкий загал може усвідомити власну приналежність до політичної нації та відповідальність перед майбутніми поколіннями за нинішній стан суспільства. Не менш значущу функцію історичний міф виконує і тоді, коли необхідно пояснити на рівні масової свідомості складні трансформаційні процеси або трагічні сторінки національної історії. Адже на рівні буденної свідомості неможливо сприймати та відтворювати теоретичні конструкції, що адекватно відображають складні суспільні процеси, і тому духовна діяльність такого рівня неминуче зводиться до творення міфологем, які часом здатні надихати національних митців на створення високохудожніх доробків, здатних надати міфології "другого дихання" та відіграти певну роль у консолідації етнічної самосвідомості. Досить яскравим прикладом такого міфологізованого відтворення історичних подій є фільм видатного польського режисера Єжи Гофмана "Вогнем і мечем". Ми вважаємо абсолютно безперспективними спроби окремих дослідників як в Україні, так і в Польщі, зіставити сюжет фільму з історичною реальністю і на цій основі піддати критиці творіння видатного кінорежисера. На нашу думку, фільм є класичним зразком сучасного міфу, побудова якого принципово різниться з науковою рефлексією. При цьому історична правда стає несуттєвою, а об'єктивні оцінки замінюються певними, наперед заданими постулатами ідеологічного характеру. Саме завдяки такому підходу автору вдається уникнути "незручного" питання стосовно міри відповідальності тодішньої правлячої еліти Речі Посполитої за фактичне перетворення України в колонію польської держави, що призвело спершу до визвольної війни 1648-1654 років, а згодом - і до загибелі Польщі. У фільмі ж Єжи Гофмана суть

проблеми україно-польських відносин зведена до космологізованого протистояння сил добра (персоніфікованих в образах шляхетного польського панства) та сил зла і хаосу, носіями якого виступають бунтівні козаки-українці. І навіть неспростовні факти надзвичайної жорстокості українсько-польської війни "делікатно" зведені автором переважно до взаємин "диких" українців і татар з етнічним же українцем, що став однак знатним польським шляхтичем, Яремою Вишневецьким.

На перший погляд, такого роду міфологеми забезпечують цілісний характер сприйняття історичного минулого, до того ж скорельованого з відповідними постулатами державницької ідеологічної парадигми. Але будь-який історичний міф з часом, в міру розвитку суспільства, неминуче починає суперечити реаліям життя, ставши на заваді новим прогресивним тенденціям, що виникають у духовному житті певного соціуму та культивуючи спрощено-примітивістське сприйняття дійсності та адекватні йому форми діяльності. Якщо ж такий підхід хоча б упродовж короткого періоду стає основою соціальної практики певної державницької спільноти, остання ризикує навдивовижу швидко трансформуватись у тоталітарне суспільство з яскраво вираженими охлократичними тенденціями у політичному керівництві. І хоч ця соціальна система є історично приреченою (досить згадати трагічні приклади функціонування тоталітарних режимів фашистської Німеччини та Радянського Союзу в XX столітті), ціна такої трансформації, як правило, неймовірно висока - мільйони людських жертв, відставання історичної спільноти в розвитку або ризик залишитись на узбіччі світового поступу. Альтернативою описаному вище механізмові міфологізації історичного минулого, а від нього - і сьогодення, може бути лише теоретична рефлексія, що здатна виявити закономірності історичного розвитку суспільства та забезпечити сприйняття теперішнього часу як хоч і важливого, але швидкоплинного етапу становлення власної політичної нації, за яким неминуче настане новий період - з іншими політичними персоналіями та умовами існування суспільства. При цьому кожен з таких періодів має розглядатися крізь призму ідеї становлення державницької парадигми, що може реалізуватися шляхом взаємоузгодження певних інтересів окремих суспільних верств, орієнтованих переважно на корпоративні форми діяльності, зі стратегією утвердження власної політичної нації в геополітичному просторі. Однак таке бачення власної історичної ролі та відповідальності за державу не може сформуватись миттєво – воно є продуктом розвитку кількох поколінь елітних суспільних прошарків, соціальна практика яких сформує почуття відповідальності за власний народ та його державу. Однак рівень егалітарної свідомості не спроможний вповні осягнути теоретичні засади наукової рефлексії, - це, на нашу думку, під силу лише верхнім соціальним прошаркам, що, власне, й дозволяє розглядати їх як національну еліту. Підкреслимо: такі чинники, як майнова вищість, здатність до

самоорганізації чи набуття управлінських навичок у державному керівництві, є важливими, але не самодостатніми для формування національної еліти. Еліта формується там, де, за влучним висловлюванням Х. Ортеги-і-Гассета, "меншість починає усвідомлювати свою відповідальність за більшість". Саме зазначена обставина і дозволяє політичній нації визначати стратегічні шляхи власного розвитку, коли теоретично осмислені історичні перспективи становлення держави, вироблені на рівні національної еліти, починають відігравати роль духовної домінанти, хоча почасти й зведеної на рівні широкого загалу в систему міфологізованих символів буденного сприйняття.

Якщо ж вести мову про сучасне українське суспільство, вважаємо, що цілком слушною є точка зору Дмитра Донцова, згідно з якою навіть на сьогодні немає ніяких підстав стверджувати, що в межах української історичної спільноти сформувалась власна національна еліта, позаяк ті суспільні прошарки, які через об'єктивні та суб'єктивні причини посіли чільне місце в сучасних трансформаційних процесах, не готові до реалізації державотворчих засад. Більше того, саме відсутність пасіонарних суспільних верств, на думку Д. Донцова, є головною причиною поразки національно-визвольних змагань упродовж кількох останніх століть. І хоч Україна на сьогодні де-факто стала державою, аналіз сучасного стану українського суспільства дає нам усі підстави стверджувати, що вітчизняна національна еліта проходить лише один з перших етапів свого становлення. Саме це створює, на наш погляд, додаткові труднощі у формуванні української політичної нації та української держави: ті соціальні прошарки, які покликані взяти на себе функції загальнонаціональної консолідуючої домінанти, в нових умовах продовжують сповідувати егалітаристські духовні засади. Серцевиною їх виступає намагання міфологізувати історичне минуле України, і це намагання, попри окремі деталі, можна звести до таких підходів:

По-перше, міфологізація української історії дає можливість витлумачувати її як своєрідну передісторію з наперед заданим результатом - творенням держави Україна. Відповідно, будь-яка історична подія, якщо її оцінювати крізь призму соціального детермінізму, свідомо чи несвідомо зазнає зміщення в бік наперед заданого результату. Подібно до того як історія протестних рухів соціальних низів (нехай важливих, але аж ніяк не самодостатніх) в марксизмі розглядалась як основа суспільного прогресу людства, що в кінцевому результаті неминуче має привести до комуністичного майбутнього, так і події з історії нашої держави зазнають аналогічного тлумачення, що дає підстави для довільних інтерпретацій фактів - аби лиш вони збігалися з "державницькою ідеологемою". Так, скажімо, протягом кількох століть українські (і не лише українські) історики всіляко сприяли творенню міфологізованого образу Івана Мазепи. І якщо одні вбачали в ньому лише "зрадника", "авантюриста", який своїми

діями ОДИН мало не знищив "віковічну дружбу народів-братів", то для інших він - уособлення "лицарства", "шляхетності", "гетьмана-державника", якому лише ОДНОМУ під силу було зреалізувати задумане визволення - однак не зрозуміли Гетьмана сучасники. Навряд чи є потреба доводити, що обидва описані підходи є тотожними за своєю суттю і не можуть бути методологічною основою дослідження цієї видатної постаті української історії, оскільки ґрунтуються на гіперболізованих можливостях однієї людини. Тільки деміфологізація образу гетьмана Івана Мазепи та введення в науковий обіг реальних фактів його політичної біографії, дозволить нам правильно визначити методологічні засади для дослідження мазепинської доби, виявити ті внутрішньо суперечливі тенденції розвитку українського суспільства, що зумовили появу в тодішньому політикумі історичної фігури такого масштабу.

По-друге, егалітарна свідомість не здатна сприймати власне буття як момент історичного розвитку, діалектичної спадкоємності минулого, теперішнього та майбутньою, вона абсолютизує сьогодення, ігноруючи як історичну ретроспективу, так і свою причетність до відповідальності за майбутнє. Саме з цієї причини в такому типі свідомості відбувається поділ історичного часу на дві складові. Перша - це міфологізована система уявлень про героїчне минуле - козаччину, січових стрільців, УНР, борців з фашизмом та радянським тоталітаризмом. Особистість тут є творцем історії та власної долі, а героїка часу передбачає здійснення подвигу як необхідної умови існування. Друга складова - сьогодення, в межах якого буденне життя потребує буденного ж ставлення до дійсності. Будь-які високі прагнення розглядаються тут примарними абстракціями, що є перепонами на шляху до "нормального" життя, фатальну визначеність якого змінити нікому не під силу. При цьому виникає закономірне запитання: яким чином егалітарна свідомість здатна поєднувати в єдине ціле зазначені вище складові? На нашу думку, симбіоз міфологізованого світу героїчного та світу буденного здійснюється через сакралізацію першого, надання йому космічної значущості та протиставлення епохи міфічних героїв буденній сучасності. Сам же сакралізований світ у духовній сфері відтворюється як героїчні перекази та легенди, матеріалізовані у різноманітних некрополях - пам'ятних знаках, могилах тощо, які, власне, й виконують функцію своєрідного тотема - пограничної межі між сакралізованою героїкою минулого та нинішнім буденним світом. Саме ця обставина, до речі, є основною причиною встановлення такої великої кількості некрополів та нестримного шанування трагічних сторінок української історії, а зовсім не схильність українців до гіпертрофованого культу мертвих - некрофілії, як це іноді поверхово тлумачать. Класичним прикладом такої міфологізації в наш час є спроби перетворити на легенду образ В. Чорновола: його вчорашні політичні опоненти прагнуть відгородити це ім'я від народу частоколом

забюрократизованого некрополісного офіціозу, адже саме таким чином визнаний політик сучасності досить швидко може перестати бути прикладом для наслідування та перетворитись на міфологізований об'єкт масового поклоніння.

По-третє, сучасній егалітарній свідомості (і не лише українській) не під силу сприйняти у повному обсязі складну динаміку становлення громадянського суспільства та функціонування державницьких інституцій. Зазначений тип свідомості, як правило, спираючись на неадекватно інтерпретований історичний досвід, прагне міфологізувати систему відносин, що виходять безпосередньо за межі цієї чуттєвої реальності. Саме тому для будь-якої державницької духовної парадигми характерне нашарування чималого пласту міфологем, які виконують функцію консолідуючого фактору масової свідомості, відтворюваного традиційними для міфотворчості засобами. Тому якими б дивними, для прикладу, не здавалися для стороннього ока наївно-зворушливе вшанування коронованих осіб у Великій Британії та Японії чи імперська амбітність громадян Росії і США, слід вказати, що це, власне, і є прикладами функціонування сучасних міфологем, корельованих з відповідними ідеологічними постулатами вказаних держав.

Коли ж ідеться про сучасну міфотворчість українського суспільства, слід зауважити, що домінування егалітарної свідомості у його межах зумовлене конкретними історичними чинниками - відсутністю державницьких традицій та відтоком протягом століть пасіонарних суспільних сегментів на терени інших держав, де вони знаходили можливості для самореалізації. Саме чинник егалітаризму є визначальним при формуванні на рівні широкого загалу абсолютизації власного часткового (економічного як правило) інтересу та демонстративного протиставлення його цінностям громадянського суспільства. При цьому частковий інтерес, зазвичай корелюється з інтересом корпоративним або інтересом громади, відтвореній на засадах сільської, що достатньо глибоко розкрито у монографії Григорія Грабовича "Шевченко як міфотворець" [2]. Якщо ж представники такого типу свідомості випадково підносяться на функціональний рівень національної консолідуючої верстви, стає очевидною їх повна нездатність до державотворення! хоча це вбивче визначення стосується політичної верхівки доби. "Ті незнані провінціяльні адвокати, нотарі, учителі й ін., - як влучно висловився свого часу Дмитро Донцов, - не звикли й самі себе вважати за щось вище від юрби. Нагло, ніби чудом викинуті на вищий щабель суспільної драбини, непідготовані до своєї нової ролі, спритні гешефтярі, великі спеціялісти від дрібних справ і суперечок, заняті боротьбою за дрібні особисті користі, вони мало тямили в потребах держави і загалу. Бракувало їм до того досвіду в державних ділах, широкого розуму, твердого характеру, шляхетної думки, яка б дозволила їм стати понад овид свого повіту чи парафії" [3]. Третьої

Республіки Франції, воно, на нашу думку вичерпно характеризує сучасний стан так званої "української еліти", яка за своєю суттю на сьогодні залишається складовою егалітарного соціуму. Саме таке середовище міфологізує інституції влади, розглядаючи їх як виключно ворожу та злу силу, що тяжіє над людиною та громадою і яку годі навіть пробувати змінити. Подібно до того як наші далекі пращури міфологізували природні стихії, прагнучи таким чином пристосуватися до них та використати в своїх інтересах, так і сучасна егалітарна свідомість значної кількості українців розглядає державницькі інституції як неминуче зло, недобрій силі якого можна протиставити лише власне вміння обхитрувати його та використати для своїх потреб. Коли ж людина з таким типом свідомості долучається до владних структур, головним для неї стає максимальне задоволення особистих (часом корпоративних) інтересів, але аж ніяк не реалізація істинного призначення державотворця. А проблема відповідальності перед історією та власним народом представником егалітарної свідомості взагалі не береться до уваги, хіба що як загальне місце у вербальних конструкціях, щось на зразок ритуального заклинання шамана архаїчної спільноти.

З перших днів незалежності доводилося констатувати: міфотворчість залишається визначальною складовою нашого життя. І в цьому нема нічого дивного: ми все ще перебуваємо на тій фазі людського поступу, парадоксальність якої полягає постійному відтворенні ситуації, у котрій окремі особи і великі маси людей ("творці історії"), за визначенням Гегеля, воістину "не відають, що творять" [3].

Можна погодитися з тим, що незаперечним завоюванням серпня 1991 р. стала певна деміфологізація "комуністичної перспективи". Але за великого рахунку ніякої нової всеохоплюючої ідеї не було запропоновано, і явний ідеологічний вакуум загрожував подальшою дестабілізацією громадського життя. Правлячим колам країни бракувало конструктивної стратегії розвитку. Діловий прагматизм став світоглядом лише незначних ділових верств. Середній клас за перші роки незалежності у нас ще не склався – це процес десятиліть. Часткові вкраплення ринкових структур поки що погоди не роблять, але дають можливість чиновнику і біржовику добре жити на межі економічного пограниччя "казарменний комунізм – капіталізм". Спрацювала "система ніпель" – багатство текло в одні руки, а більшість населення опинилася за межею бідності [4, 176]. Тотальна жадоба наживи, суєтна активність непідготовлених психологічно і професіонально людей до нової економічної філософії вносила у суспільство хаос і профанацію. Картина політичного життя своєю одноманітністю викликала почуття відчаю. Політичні діячі демонстрували рідкісну нездатність до створення нових концепцій, пропонуючи то відпрацьовані на Заході моделі, то розкопані в архівах ідеї.

Що вже казати про гримаси "дикого ринку". Відвертий культ користолюбства, нетерпіння і суєтність, маніакальний страх, що "без нас усе розберуть" – з'їдять, поділять, викуплять – все це було наслідком психології "непрожитого життя". Це зовсім не скидалося на вільну гру стихії молодого духу суспільства, бо на всьому надто очевидно проступали риси надривності, занепаду, втоми, навіть духу приреченості, а звідси – потяг до нової міфології, яка внесла б елементи розради та втіхи [4, 177].

І вже на зовсім наївних людей були розраховані байки про те, що все це є нічим іншим, як наслідком таємних підступів партократів, які мовляв не можуть відмовитися від своїх ідеологічних настанов. Цей міф тримається на досить-таки коротких ніжках. Не збиралася переважна більшість партократів повертати історію назад – вони і в новітніх умовах добре прижилися, їхні інтриги не просувалися далі взаємних замірів і підніжок у прагненні піднятися якнайвище по сходинках бюрократичної ієрархії до тих хто вже захопив командні висоти. І в цьому теж їх не можна засуджувати – в усьому світі бюрократія має однакову систему цінностей [4, 178].

Звичайно, в українському суспільстві є деструктивні сили, які не визнають вибору народу на референдумі 1 грудня 1991 р. за незалежність, ринок і демократію. Ці сили мають свою ідеологію, закликають до повернення в минуле, чи то в формі старої імперії, де начебто існувала "дружба народів", чи в новій формі – якогось "союзу слов'янських республік". Між іншим, непродуктивність пошуку шляхів ринкової трансформації суспільства нерідко підштовхує ці сили до реставрації старої системи відносин, насильницького досягнення суспільного консенсусу на уламках старої системи відносин, поєднаної фантастичними утопіями та залишками архаїчної культури, що підносяться до рівня ідеологічного міфу. І тут вже не оминути утвердження якогось різновиду авторитаризму, монологічного диктату, що зуміє розчавити різноголосу й різнобарвну юрбу різнодумства й силовими методами впровадити свою єдину правду [4, 364].

Між іншим, якщо вже говорити про "дружбу народів", то це ніщо інше як міф. Дружать окремі люди, сім'ї. Всі інші соціальні суб'єкти співробітничають на прагматичній, взаємовигідній основі. І в кожному масовому соціальному суб'єкті є різні, навіть протилежні, оцінки одного й того ж народу, упередження. Одне тільки презирливе прізвисько "чорні ..." стосовно народів Кавказу, Центральної Азії, що має широке розповсюдження в Росії і частково в Україні, свідчать про якість "дружби народів". Стосовно "дружби народів" в СРСР то вона трималась не стільки на економічній і політичній необхідності, усвідомленій як спільний інтерес, скільки на репресіях всіх народів і цілих соціальних прошарків, при цьому віддаючи показне поклоніння мертвим фетишам – пролетарському інтернаціоналізму, монолітній єдності народів тощо. Що

сталося із "Великим Союзом", із всезагальною показухою як тільки ідеологічний тиск КПРС ослаб – союз розпався, "велика любов народів" переросла в перманентну громадянську війну у багатьох регіонах (особливо в тих хто "добровільно увійшов в склад Росії).

Нічим не краща й ідея слов'янського братання, яка повторює покриті мохом псевдоістини слов'янофільства. Генетично вона не має серйозної етнічної, політичної і культурної основи. Нічого, крім визнання, що слов'яни мають спільні етнічні корені, в ній нема. Кожен із слов'янських народів має свою історію, свою культуру, свій сучасний етнічний склад, свій національний характер, які досить далекі від так званих "спільних коренів". Росіянин, українець, поляк, чех, серб, хорват, болгарин – це окремішні нації, які вже ніколи не з'єднати на основі міфів, типу "генетична пам'ять", історична пам'ять" в єдності. Якщо брати – князі Київської Русі вирізали сім'ї один одного, знищували удільні князівства один одного, московські князі вирізали сім'ї тверських і ярославських князів і навпаки тощо. Якщо це робили найближчі родичі, то про який генетичний зв'язок слов'янства може йти мова [5, 211-212].

Проте викинути ідеологічне сміття із середовища особливо старої номенклатури – це тільки пів справа. Професіонали- суспільствознавці добре знають, що тривалий процес перетворень, який відбувається в ідеологічному вакуумі, може викликати розчарування у широких верств населення. Маси тяжіють до того, щоб мати історичну перспективу, вірити в те, що їх страждання немарні а колись-таки буде заможне життя. Отже, міф необхідний. Однак цього замало. Потрібне ще й філософське осмислення доби, активні пошуки відповіді на виклик часу [4, 179].

Підсумовуючи все викладене вище, зазначимо, що Україна посттоталітарної епохи переживає складний процес соціальної трансформації з яскраво вираженим протистоянням двох суспільних спрямувань. Перше, репрезентоване номенклатурно-бюрократичною верствою радянського зразка, прагне якнайдовше зберегти продовжити традиційні форми рентних стосунків, що залишилися нам у спадок від попередньої доби. Причому ці стосунки на сьогодні певною мірою пов'язані з системою "rent seeking", тобто механізмом перерозподілу національного багатства в інтересах окремих угруповань, що мають доступ до влади. Така система потребує потужного бюрократичного апарату, який, отримуючи частку державної ренти, виконував би стабілізуючу функцію у суспільстві, аж до поліцейських репресій включно. Шлях цей веде до відтворення неототалітаризму та стагнації українського суспільства, але він знаходить розуміння у тих мільйонів українців, які звикли вбачати в державі роботодавця, розподільника матеріальних благ, соціального захисника та регулятора громадянських взаємин. Тому яким би абсурдним, на перший погляд, не здавався симбіоз олігархів та радикалів лівого спрямування, в Україні, слід визнати, що ці дві потуги

мають як спільні витоки - тоталітарну систему, та її спільну мету - неототалітаризм. До того ж їх об'єднує традиційний провінціалізм, серед вищих цінностей якого поняття незалежної і сильної держави Україна взагалі не існує, як не існує і поняття української політичної нації.

Протилежне спрямування - це та спільнота, яка орієнтована на систему цінностей громадянського суспільства, основаного на традиціях демократії європейського типу. Але такий підхід, що став дороговказом для частини політиків та інтелектуалів як запорука становлення Української держави, на сьогодні ще не є, на жаль, діяльнісним орієнтиром переважної більшості громадян нашої країни. Одна з головних причин цього - відсутність сформованої національної елітної верстви, яка нині перебуває лише на стадії формування. Егалітарна ж свідомість, що на сьогодні є домінуючою духовною парадигмою українського суспільства, розглядає державні інституції відчуженими від власної життєдіяльності, а відтак - з неминучістю зорієнтована на міфологізацію суспільних процесів та історичного минулого України. В умовах же трансформаційних процесів, відчуження широкого загалу від власних владних структур може стати настільки глибоким, що міфологізована свідомість наших співвітчизників почне розглядати власну державу як джерело негараздів, а українське суспільство ризикує стати на шлях таких соціальних відносин, в межах яких власне теоретична рефлексія виявиться просто зайвою, а реформаторські зусилля політичних лідерів тлумачитимуться як засіб введення в оману суспільство. Будемо сподіватися, що нам вдасться цього уникнути.

1.Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа // Сочинения. - Т. IV – Москва: ОГИЗ, 1959.

2.Грабович Г. Шевченко як міфотворець. - Київ: Радянський письменник, 1991.

3.Донцов Д. Дух нашої давнини. -Дрогобич: Відродження, 1991.

4.Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації.-К.: Видавничий центр "Друк", 1998.

5.Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или милитроф Европы?- К.: Институт социологии НАНУ, 2001.